Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [x] Coloured covers/ Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged/ Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated/ Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing/ Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps/ Cartes géographiques en couleur
- [ ] Coloured ink (i.e. other than blue or black)/ Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations/ Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material/ Relié avec d'autres documents
- [ ] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin/ La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure
- [ ] Blank leaves added during restoration may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming/ Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- [ ] Coloured pages/ Pages de couleur
- [ ] Pages damaged/ Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated/ Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed/ Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached/ Pages détachées
- [x] Showthrough/ Transparence
- [x] Quality of print varies/ Qualité inégale de l'impression
- [ ] Continuous pagination/ Pagination continue
- [ ] Includes index(es)/ Comprend un (des) index

Title on header taken from:/ Le titre de l'en-tête provient:

- [ ] Title page of issue/ Page de titre de la livraison
- [ ] Caption of issue/ Titre de départ de la livraison
- [ ] Masthead/ Générique (périodiques) de la livraison

- [x] Additional comments:/ Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
				✓							

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol —► (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

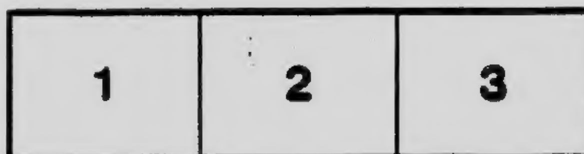
Bibliothèque nationale du Canada

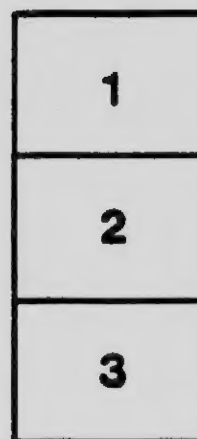
Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

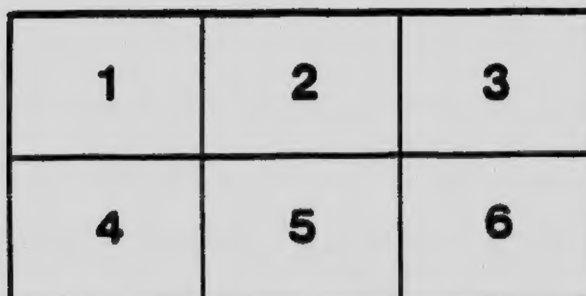
Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole —► signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

25c

НИКОЛАЙ РОМАНОВ.

СПОВІДЬ
БУВШОГО ЦАРЯ

ПЕРЕКЛАД З РОСИЙСЬКОГО.

HUKRDUP

ПЕРШЕ ВИДАНЄ.

DK 258
A25718

НАКЛАДОМ »РУСЬКОЇ КНИГАРНІ«
848-850 Main St., Winnipeg, Canada.

НИКОЛАЙ РОМАНОВ.

СПОВІДЬ
БУВШОГО ЦАРЯ

ПЕРЕКЛАД З РОСИЙСЬКОГО.

ПЕРШЕ ВИДАНЄ.

НАКЛАДОМ »РУСЬКОЇ КНИГАРНІ«
848-850 Main St., Winnipeg, Canada.

НИКОЛАЙ РОМАНОВ.

СПОВІДЬ БУВШОГО ЦАРЯ

ПЕРЕКЛАД З РОСИЙСЬКОГО.

ПЕРШЕ ВИДАНЄ.

НАКЛАДОМ »РУСЬКОЇ КНИГАРНІ«
848-850 Main St., Winnipeg, Canada.

DK258
A25718

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

———o———

Отся "Сповідь" або, вірнійше, "послїдне слово осудженого", передана до друку бувшим російським царем — являє ся свого рода винятково інтересним документом.

Опублїкованем тої "Сповіди" бувший російський самодержець стремить, після його слів, "внести в лїтопись правдиво і ясно всї події, котрі привели мене до відреченя ся престола".

Я рішив зробити се — говорить він дал е — тому, що вважаю се своїм обовязком перед історією всего світа, а головно перед Росією"...

Цїль, безсумнїву, благородна...

Біда тільки в тім, що бувший російський тиран, повидомому забув чи не знає, що історики, по крайнїй мірі добросовісні історики, заносять на сторінки історії — тільки правду...

Ми не думаємо твердити, що все, о чім він говорить в своїй "сповіди", є брехнею. Одначе ми анї трохи не прогрішимо ся перед правдою, єсли скажемо, що **много а много — свідома** і сознательна лож.

Так, всю вину за деспотичний державний режім, здавлений революцією, котрий він сам тепер признає переступним, він звалює на своїх мінїстрів і свою рідню. Все лихе і переступне, — говорить бажаючий обмити себе перед російським народом бувший цар, — робилось мінїстрами і йогоріднею, або помимо його волї, чи то без його відома.

Всю відвічальність за поневолене тисячів вір-

них синів Росії по тюрмах і каторгах; всю відвічальність за перемінене Росії в одно величезне кладовище, на котрім його опришки — могильщики російського народа — хоронили все дороге і чесне; всю відвічальність за угнетене російського народа, за полеві суди,.... карательні експедиції, жандармерські засідки, погроми на Євреїв і Вірмян і т. д., і т. д. — без кінця.... Всю відвічальність за все те, в котрім був окутаний всей народ підчас його царствованя, Николай Романов старає ся зняти з себе.

Бувший російський цар оправдує ся "незнанєм" того, що діяло ся з Росії підчас його царствованя. Але "Незнане — не є оправдане," говорить пословиця, а впрочім... доволї вже наївного оправданя, щоби хто небудь міг тому повірити.

Занадто много було сліз на Руси, яких міг він не видїти; занадто много було стонів, щоби міг він їх не чути.

Одиноко в чім будучі російські історики згодять ся з Николаєм Романовим, то в тім, що він "недалекий" і безхарактерний, о чім він много разів споминає в своїй сповіди. В тім не може бути сумніву.

Разом з Николаєм Романовим ми надїємо ся, що нелицеприятний народний суд і будучі історики винесуть йому справедливий засуд.

Але впрочім, народний суд видав вже свій засуд. Одним движенєм своїх могутнїх плечий російський народ стряс з себе царя і його шайку опришків, котрі десятками літ висисали з його лучші житєві соки, і показав їм їх приналежне місце.

Я з вдоволенєм приняв великодушне предложенє святійшого прелата ТоболЩського монастира внести в літопись правдиво і ясно всї події, які привели мене до зреченя ся российського престола.

Я рішив ся зробити се, тому, що бажаю, аби российський народ знав всю правду і тому, що я вважаю се своїм обовязком перед історією всего світа а головно перед історією Росії.

Монарх не може безпосередно зносити ся зі своїм народом. Він абсолютно відрізаний від широких слоїв народа.

Він приневолений зносити ся з ними за посередництвом "достойних довіря" міністрів. І чим більше сї міністри достойні довіря, тим менше він знає про те, що дїє ся в умах його підданих.

Монарх може, одначе, звернути ся до ріжних часописий, але часописи в Росії дуже рідко представляють опінію широких суспільних слоїв.

Його обманювали підсуненими часописями.

Не зайвим буде тут зазначити, що підчас великих безпорядків, які діяли ся в послїдних днях нашої війни з Японією, міністри, під позором, що часописи, призначені для мене, друкують ся на спеціяльно гарнім папери, через три місяці обманювали мене спеціяльно друкованими для тої цїли числами 25-ти російських часописий з поперекручуваними і фальшивими вістями.

В протягу того періоду я почав підозрівати, що мої міністри обманюють мене. Мої очи остаточно отворили ся, коли я звернув ся за помочю до чужих часописий. З них я довідав ся такі новости про положенє річий в Росії, від котрих я прямо злякав ся.

Я завсїгди інтересував ся бажанями народа. Много літ тому взад, коли я був єще цїсаревичем, я відвідав Копенгаґу (в Данії). Оден з данських принців, проходжаючись зі мною по містї, розказав менї, що між данським королем і парляментом виринають серіозні непорозуміня. Я тоді замітив йому: "Я волїв би бути чоловіком з приходом 8.000 рублїв в рік, чим бути імператором."

Єсли би він володїв спосібностями і силою волї.

Єсли би се залежало від мене, то я відрік би ся права на престол єще скорше, чим я вступив на його. Єсли би я володїв достаточною силою волї і спосібністю заробляти на житя для себе і своєї родини, то правдоподібно я постарав би ся найти собі більше відповідне занятє, чим бути царем.

Він ніколи не хотїв бути самодержцем.

Єще будучи малим хлопцем, я дуже любив слухати розказів Волтера Скота, котрі менї з часта читав мій любимий учитель анґлієць, Вілїям Гайт. Найсильнїйше вражінє на мій дитячий мізок робила сцена із розказа "Ди Лейди ов ди Лейк", де шотляндський король, виїзджаючи із свого двірця, стрічає

ся шумними оваціями його підданих і окликами: "Нехай жиє король народа! Нехай жиє король Джеймс!"

Коли пан Гайт кінчив читати сї слова, моя душа наповнялась щастєм. Я леліяв думку стати таким королем. Но, ух! Що за траґічні днї ждали мене!

Я тоже хотів бути королем народа, одним із народа, а зробив ся самодержцем. Моє імя перевернулось в символ всего злого і жостокого в світї. Я зробив ся тим, що я сам ненавидів з цілої моєї душі.

Я розговорював кілька разів з моїм батьком про сцену в »Ди Лейди ов ди Лейк« і розказував йому які чувства ся сцена в менї визивала.

Він менї одначе відповів коротко і строго:

"Самодержцї мусять правити желїзною рукою або зовсїм відказати ся від трона."

Се правда. Середного виходу нема.

Я добре памятаю слова мого батька. Я не міг правити желїзною рукою і тому я відказав ся від престола.

Претенсія до нового правительства.

Я просив у нового народного правительства, щоби менї було дозволено дожити свої роки в маленькій простій віллї, серед кримських виноградників. Там в тишинї і в простотї я був би щасливий. Менї одначе відказано в моїй просьбі. Я розумію їх.

Я знаю, що оно не поступило так з чувства мести.

Нове правительство знало лучше загальну і російську історію, чим російського царя. Історія всїх держав учила їх, що скинений монарх завсїгди старає ся знова ввійти на престол.

Я їх не обвиняю. Они мене знали тільки через моїх міністрів, а мої міністри ніколи не представляли мене в дійснім світлї.

Огірчене його рідні.

Що мене найбільше огірчує, то відношенє до мене до і після тих славних днів моїх дідів і свояків.

До послїдного часу кождий з моїх рідних вважав своїм обовязком вчити мене і давати поради, як управляти краєм.

Коли-ж они довідались, що я рішив ніколи більше нечислити ся з їх порадами і не слухати їх, а прийти в безпосереднє порозумінє зі своїми підданими, они зачали кидати грязь і підлість на мою жену і обвиняти її в тім, що она будьто-би диктує менї всю мою полїтичну діяльність.

Моя жена — людина з ніжною і чистою душею і правовірна християнка. І я зовсїм не стидаюсь того, що дуже часто радив ся з нею в питанях великої державної важности.

Цар — "Младенець з большой бородой."

Моя жена досить талантовита картонїстка. Іноді она нарисовала карикатуру, представляючу мене в виді 10-місячного хлопчика з великою бородою окруженого множеством дядушок і тїточок — Великих Князів і Княгинь, — і всї они старались кормити мене, пруть менї ложки в рот, а я гірко плачу і стараю ся відборонити від них.

Ся карикатура менї дуже подобала ся. Незаба-

ром після того, в часї двірського прийому, я з гордостю показував її всїм. Се їм було зрозуміле що я годжу ся в думках з моєю женою відносно моїх рідних.

Ненависть до мене і моєї жени зі сторони моїх високопоставлених дядушок і тїточок тягне ся від того часу.

Вони нїколи не виділи нїчого гумористичного в тій карикатурі, а мій дядя, Павло Александрович, прочитав менї цїлу нотацію, чому я собі позволяю занимати ся недостойними забавками. Я сказав йому, що слово "достоєнство" менї завсїгди було противне, і що в святім письмі се слово анї разу не згадує ся.

Дядя Павло нїколи не був вдоволений і або читав нотації, або бігав по двірци стараючи ся о особисті привілеї для себе, або для своїх каприсних синків. То він хотїв би заставити мене вмішати ся до дїла правосудія, то помилувати кого небудь із його осуджених другів, або близьких приятелїв.

Я хочу тут запримітити, що єсли би я продовжав знаходити ся в дружних зносинах з моїми сердечнїйшими рідними, они би боронили мене до послїдної мінути! Они би кровю заляли улицї міст, щоб удержати престол, в котрім они були більше заінтересовані чим я. Они би заперли мене в однім із двірців і від мойого імени взивали би до патріотизму салдатів і матрозів. Кровю російського народа они би боролись за свої пануючі привілеї.

Історія з Распутїном.

Я хочу, щоби весь світ знав, що всї розкази про

мене в звязи з Распутіном не правдиві з початку до кінця. Я даю своє чесне слово, що я ніколи не виставляв Распутїна, як свого представителя. Я твердужу, що він нїколи не відвідував двірця з мойого рішеня або з рішеня моєї жени.

Я також відкидаю розкази о тім що моя жена коли небудь переписувала ся з ним або коли небудь принимала у себе для того щоби радити ся з ним о яких небудь ділах.

Ся історія з Распутїном видумана моїми дядями і двоюрідними братами. Версії тої історії появляючої ся сейчас на сторінках російських часописий, мене сильно непокоять.

Они давлять мене, одначе я найбільше страдаю від того, що они страшно ділають на мою жену.

Ми сеї наруги не могли би зовсїм перенести, єсли би нас не піддержувала глубока віра в Бога.

Росія на порозї катастрофи.

В кінци 1915 року зачали появляти ся прояви страшної дісорґанізації в суспільнім і воєннім житю.

Не дивлячи ся на се, що мої міністри представляли менї все в гарнім і яркім світлї, я одначе начав розуміти, що скоро наступить страшний крах.

Але чим більше я інтересував ся і чим більше старав ся знати о сторонах житя, тим менше я довідував ся від міністрів.

Фактом до сего, се, що они нераз давали менї ложні справозданя о положеню справ в Росії.

В результаті я став дивитись на всїх їх з підозрінем. Сим обясняє ся причина, чому я так часто і

скоро змінював мінїстрів, поки я не переконав ся, що між ними нема нї одного чесного і то навіть не можна знайти лучших на їх місця.

З тих же самих причин положенє погіршалось. Я сам предвиджував, що наступає страшна катастрофа. Я не знав, як сему запобічи. Думка о катастрофі кидила мене в дрож.

Я повинен додати, що хотяй часописи і писали, що той чи другий мінїстер має довірє народа, одначе, се не сходило ся з правдою. Народ не довіряв нї реакційним нї лїберальним мінїстрам.

Сторонник парляментарної системи.

Завдяки впливови мойого анґлійського учителя свого часу, я навчив ся цїнити парляментарну систему правлїня. Однак, я скоро переконав ся, що королї не утворюють парляментів, що они (парляменти) утворюють ся тільки самими народами.

В протягу того періода тяжкої аґонії, я скілька разів пробував радити ся з моїми свояками. Два рази я пробував радити ся з моїми дядями. Я предложив їм визвати патріотизм моїх підданих тим, що я проголошу Росію демократичною републикою з парляментарною системою правлїня. Я думав вручити парляментови акт свойого зреченя ся престола, котрий повинен був ввійти в силу через шість місяців по укінченю війни. Особливо противив ся тому пляну дядя Павло.

Мої дядї увіряли мене, що такий намір на відреченє в той час, або в який би то не було другий час, був би гаслом до народного повстаня, — з утратою

їх титулів і земельних богацтв. Я був пораженний тим, що їх першою думкою в годину народного нещастя — була думка о особистім комфорті і вибагливім житю.

"Що я міг зробити!"

Що я міг зробити в такому положеню і в такий час?

Боже, як они змінили ся від дня мого відреченя! Они зайшли навіть так далеко, щоби без зазріня совісти увіряти в пресі, що они самі безпосередно помагали революцийному переворотови.

Се — лож!

О скілько династія або я особисто, були заінтересовані — революції не було, і повстане не було спрямоване особисто проти мене. Боротьба була між поліцією і народом. І поліція борола ся, сама не знаючи за що.

Представителі наших союзних держав нераз звертали мою увагу на те, що наша держава находить ся на порозі повного розвалу, і апелювали до мене застановити той процес розвалу.

Але як я міг се зробити!?

Не проходило дня, щоби мені не передавали про зраду в армії; про амуніцію яку висилано на фронт, а можно подальше від фронту... Про лиху амуніцію, фураж і зіпсуті продукти відправляючі ся на фронт, про колізії военних поїздів і т. д., і т. д.

Що я міг предприняти?

Я окружав себе новим складом міністрів. Але кождий новий міністер був гіршим свого попередни-

ка, і мене опанувало бажане взяти судно і втікати куди очи несуть.

Росія не була підготовлена до війни.

Ми начали війну за скоро і без достаточного під готовленя. Ми мали лиш дуже малий засіб амуніції в наших арсеналах. По кількох перепалках з неприятелем показала ся недостача боевих припасів і явила ся конечність усуненя военного міністра Сухомлїнова в червни, 1915 р.

М. Горемикін, котрий став на його місце, стрітив ще менше довіря зі сторони суспільства і оказав ся скрайним реакціонером.

Він повів ворожу політику відносно Думи. Горемикін розпустив Думу без мойого відома, на основі ложного документу.

М. Кривошиїн, міністер рільництва, котрий був дуже ціненим, подав ся в відставку. Я мусів був усунути також Горемикіна в січни, 1916 року.

До того часу незгода між народом і міністрами була чисто політична. Але скоро борба розгорілась не економічній почві. Всї мої великі князї давали менї ложні поради і хотіли звести мене з путя. Одинокий котрий дійсно давав менї правдиві і чесні поради — се великий князь Николай Михайлович. Але я його, на жаль, не слухав.

Ось одна з його осторог.

Пересторога великого князя Николая Михайловича, післана цареви.

"Дуже часто ти повідомляв світ про те, що ти

готовий вести війну до побідного кінця. Яким чином ти переконаний, що зможеш сповнити свою обіцянку при сучаснім положеню справ в державі.?

Чи знаєщ, що діє ся в Росії? Чи знаєш, що діє ся серед народа? Чи можеш довідати ся про всю правду, наколи твої дорадники фалшиві і скривають перед тобою факти.

Чи знаєш де зло творить ся і в який спосіб сему лихови зарадити.

Незадовго я тобі скажу, відки се зло бере ся, і що треба сейчас робити, щоби його знищити.

Дуже можливо, що теперішне положенє справ може продержати ся ще рік або два без страшних наслїдків і катастрофи. Але памятай, небезпека росте, твій обовязок перед народом дуже великий і ти повинен щонебудь предприняти.

Щирий підданий Росії знає, що тепер держава управляє ся скритою рукою. Тому то дуже зле і нерозумно продовжати старі методи правлїня державою. Ти сам нераз говорив менї, що не віриш нікому із своїх близьких і що они все виясняють в неправильнім світлї.

А єсли се так, то я тебе перестерігаю бути осторожним. Не довіряй занадто своїй женї, т. з. не звіряй ся її в полїтичних питанях. Я знаю що она любить тебе, але я вірю в той же час, що она несвідомо веде тебе по злій дорозї. Она не розуміє того, що її зводять з дороги люди, в котрих на умі тільки пусті думки. Ти віриш Александрі Федоровнї. Ти повинен се знати, що все, що она тобі роз казує не є правдою...

Цариця розказує тобі факти, котрі передані її ду

же хитрими і фальшивими людьми, знаюч' ли, як використати се.

Люди сї — полїтичні інтриґанти, котрі завсїгди старали ся кого небудь використати для своїх користолюбивих цїлий. Тепер твоя жена є розкішним орудєм в їхнїх руках.

Я знаю, що ти нераз старав ся освободити її від впливу тих людий, але тобі не повело ся. Тому отже, ти безпроволочно повинен опамятати ся і порозуміти, що проминув час розговорів і що ти повинен приняти другі міри, аби відсунути інтриґантів від впливу на жену.

Твої заміри і рішеня завсїгди були чесні і великі, твоя воля завсїгди хороша, але вся біда лежить в тім, що ти не маєш сили волї для переведеня своїх намірів в житє Як тільки на тебе начинають впливати які небудь люди, ти стаєш безпомічним і не знаєш, що робити, кого слухати. Єсли би ти міг одним сильним замахом освободити ся від темних і злих сил, котрі вертять ся позаду твого престола і котрі задумують найбільше лихо проти Росії, тодї наша велика держава освободилась би від нещастя і ти знов здобув би довірє більшости населеня, котрим ти, на жаль, не покористовуєш ся в теперішнім часї.

Єсли ти послухаєш моєї ради то Росія з честю вийде зі свого теперішного страшного положеня і державне житє потече нормальним порядком.

Найдуть ся гідні люди, котрі будуть працювати з тобою рука в руку для добра вітчини. Час втїкає, спіши ся, бо инакше буде пізно."

Отсе була перестoрога, котру менї писав Нико-

лай Михайлович, і хоч в многих відносинах він ошибав ся, однак я повинен признати ся що великий князь хотів помогчи мені найчеснійшим способом і в його порадах було дуже много вірного і важного.

Штюрмер появляє ся на сцені.

Перед тим заки я назначив Штюрмера премієром, я много думав і рішив бути дуже осторожним.

Одного разу я навіть рішив був назначити премієром когонебудь з ліbeралів, але члени моєї родини радили мене не робити сего, лякаючи мене, що сим буде визвана революція в державі. Особисто Штюрмера я не любив. Але зі всіх сторін мені доказували, що він дуже енергічний. Тому то я згодив ся. Але, Боже мій, скілько неприемностий я переніс із за того чоловіка.

Коли я згодив ся назначити Штюрмера премієр - міністром, я рішив безпроволочно скликати Думу, котра була розігнана, і особисто явити ся в депутатів і виголосити промову. Я обяснив се Штюрмерови і заявив йому, що в Думі я обясню о готовости пійти на стрічу праці депутатів.

Я також поставив услівем, що Штюрмер ні під яким зглядом не буде мати права грозити Думі.

Я йому заявив, що я твердо рішив строго карати всякого, хто осмілить ся грозити Думі розігнанем, хотяй би то був сам премієр держави.

Я заявив йому, що тільки я особисто буду установлювати відносини правительства до Думи і що тільки прикази власноручно підписані мною будуть мати значіне для Думи. Я строго наказав Штюрме-

ра, щоби він приложив всї з'усиля до того, щоби правительство рука в руку працювало з державною Думою. Я тодї про себе рішив, що в случаю, колиб між правительством і Думою прийшло до конфлїкту, я радше пожертвую мінїстрами чим Думою.

Цариця вірила в Штюрмера.

Лучші ґенерали в армії, Полїванов і Шувалов, помогли Штюрмерови реорґанїзувати армію і їм се вповнї вдалось. Доказом служить сей факт, що армія була в досить добрім боєвім положеню, що в серединї січня 1916 року она знова побідоносно двигнула ся проти неприятеля.

Я повинен замітити, що Штюрмер з початку робив при дуже тяжких обставинах. Його положенє з самого початку було дуже недогідним. Я особисто завсїгди мав підозрінє о нечеснім веденю його полїтики. Його імя ще більше збільшило се підозрінє. Його імя визвало велике недовірє народа до него, а жена моя навпаки, мала власне до него велике довірє.

Се для нїкого не було тайною. Всї се знали і викоростовували, як средство проти правительства. Само собою розуміє ся, що в тім були винуваті мої вороги.

Часописи, по части скрито, по части цїлком відкрито висказували недовірє до мойого правительства. Відносно Штюрмера і других мінїстрів натякали цїлком недвозначно.

Народ подібний плачучій дитині.

Я старав ся порозуміти бажаня народа. Я хотїв зрозуміти, чого іменно бажає народ, а чого він не бажає. Але, на жаль, я нічого не міг довідатись. Я знав, що народ ворожо відносить ся до моїх мінїстрів, але кого они хотїли би і кого они піддержали би — се було трудно взнати.

Положенє було критичне і не — вияснене.

Я безуслівно був би радий передати мінїстерство в руки других партий. Правда навіть і те, що я хотїв передати все мінїстерство в руки соціял - демократів (!)

Але я прочував і лереконав ся, що і соціялїстичний премієр не буде мати довіря і піддержки держави.

Росийський народ, в виді своїх представителїв в державній Думі був дуже енерґічний в висловлюваню своїх думок на рахунок того, кого він бажає мінїстром чи премієром. Але він нїколи не висказував ся ясно і виразьно, кого він бажає мати мінїстром, і яких прінціпів повинен тойже придержувати ся. Росийський народ був, наче маленьке дитя. Він робив на мене вражінє маленького дитяти котре просипляє ся ночю і плаче від болю. Воно плаче безперестанно, але коли йому хочуть дати лікарство, оно відкидає його. Так було і з Думою. Она від всего відказувала ся, що тільки її не припоручали, независимо від того, корисно се чи некорисно для народа.

В той час я часто радив ся з Штюрмером і жадав від него, щоби він менї говорив тільки чисту правду.

Але він робив так, як робили його попередники. Они менї нїколи правди не говорили і він не говорив правди.

Іноді случила ся історія, коли менї не стало терпцю і просто хотів прогнати Штюрмера від себе. Се случило ся тоді, коли він менї розказував, що всї мої противники — прості професіональні полїтикани. Всї прочі депутати, немовби, в висшій степени задоволені мною і правительством, а полїтикани не мають нїякої сили.

Штюрмер предложив менї тоді, щоби я йому дав правосильство очистити тих полїтиканів з білого світа. Він мене переконував, що єсли би я рішив правити "желїзною рукою", він би їх усмирив дуже легко.

Я йому тоді енерґічно заявив, що нїяким світом не стерплю так званих "желїзних мір", і що я не вірю, що сї могли би принести користь для народа. При другім случаю я заявив Штюрмерови, що кождий мінїстер, принимаючий "сильні міри", буде строго покараний.

Я вже тоді шукав когось на місце Штюрмера.

Я видів, що Штюрмер більше не може бути моїм премієр - мінїстром. Я рішив найти мінїстра, котрий би дійсно був відвічальним перед державою і котрий би тїшив ся довірєм і симпатіями широких суспільних слоїв.

Напади Думи на царицю.

Але як раз тоді случив ся звісний мілюковський скандал. Я маю на думцї промову, котру Мілюков виголосив в Думі, коли він так сильно нападав на

моє правительство з Штюрмером на чолї.

Мілюков також сильно нападав тодї на мою жену.

Я був сильно роззлоблений, але контролював себе і хотїв тільки довідатись, відки сї історії випливають. В той-же час явив ся в мене Штюрмер і зажадав, щоби я дав йому позволенє розігнати Думу.

"Я увіряю Вас", говорив він менї", що єсли Ви менї позволите розпустити Думу і розігнати депутатів в міста, відки они приїхали, тодї все успокоїть ся. Нїхто мене не буде критикувати і опять наступить порядок, як належить ся."

Резиґнація Штюрмера — назначенє Трепова.

Коли я вчув сї слова від Штюрмера, я скоро рішив, як треба робити.

Я сейчас переконав ся, що Штюрмер не той чоловік, котрий повинен представляти мене перед народом. Я видїв, що він зайшов за далеко і що його дорога — небезпечна. Тому я сейчас зажадав його резиґнації.

Штюрмер сильно образив ся. Він жалував ся опісля перед великим князем, що він міг би ввести безуслівний порядок в державі, єсли би я дав йому можливість.

Як тільки Штюрмер зрезиґнував, я назначив премієром Трепова.

Трепов був дуже досвідчений чоловік в желїзно - дорожнїй справі і спеціяліст по перевозї. В него були і другі блискучі прикмети. В той час для всїх було ясно, що вся біда Росії лежала в тім, що

система желїзних доріг була страшно дізорґанізована. Транспортаційна система Німців була найдосконалїйша, а наша нікуди не годила ся. Тому я був увірений, що Трепов буде мати більше значінє в справі уреґульованя господар ької і транспортаційної системи д ржави.

Крім сего я знав, що Трепов дуже чесний і гідний довіря. Я знав, що він розуміє свої обовязки і зробить для вітчини все лучше і все можливе.

Я був щасливий, коли Трепов став премієром держави, бо я був увірений, що йому вдасть ся здобути довірє держави. Але на жаль, так не стало ся. Трепов не міг зробити того, чого я ожидав від його.

Він не міг здобути довіря і симпатії держави і до шістьох тижнів зрезиґнував. Я не знав що менї робити.

Я думав над тим, кого назначити премієром. Я радив ся з многими людьми, але неможливо було прийти до якого небудь рішеня. Одні радили одно, другі — друге.

Одні настоювали на тім, щоби я розігнав Думу і почав правити Росією "желїзною рукою." Пропонуючі се, були люди, стоячі дуже близько при менї і маючі великий вплив в державі. Одначе, я їх не слухав. Їхні пляни не подобали ся менї і я рішив назначити премієром князя Голїцина.

При першім розговорі з ним я йому ясно сказав, що обстою при тім, що премієр повинен заручити си симпатіями держави і що він повинен приложити всїх з'усиль для завойованя довіря державної Думи.

Я заявив йому, що бажаю, щоби Дума працю-

вала рука в руку з моїм правительством, щоби між тими двома державними орґанами була повна гармонія, хотьби навіть зза сего прийшло ся дати для народа уміренну конституцію.

Я знав, що князь Голіцин не дуже то був демократично настроений, але я вірив, що він чесний і щирий патріот. Тому отже я сподівав ся, що з любови до вітчини він поступить так, як я йому прикажу.

Я нераз апелював до його чувства патриотизму і просив відкинути на бік всї особисті інтереси і амбіції і взяти ся до з'реорґанїзованя державного орґанізму.

Всї в Росії прекрасно знали, що єсли ми не бажаємо бути побідженими в сій війні, то ми повинні упорядкувати нашу індустрію, коммерцію і полїтичне житє держави, тодї ми побідили би.

Князь Голїцин мене виминаючо вислухав і анї слова не висказав проти моїх виводів і думок.

Наоборот, він переконував мене, що він готовий предложити депутам державної Думи працювати рука в руку з правительством і що він готовий згодити ся на всякі уступки.

Я подякував князеви і лекше віддихнув, бо я вірив, що остаточно, я найшов гідного мужа, котрий зможе обєднати народ і показати ся моїм достойним представителем.

Але князь Голїцин не довго придержував ся згідливої полїтики. Скорше, чим я вспів оглянути ся, все пішло до гори дном.

Князь Голїцин, таким чином, теж не міг сповнити мого бажаня. Йому перешкаджали. Сим разом шкі-

дником був Протопопов. Я назначив Протопопова мінїстром внутрішних справ. Протопопов був товаришем предсїдателя державної Думи і вважав себе за лїберала. Хто-ж міг подумати, що мене будуть обвиняти в тім, що я назначив Протопопова мінїстром?

Зібравши Голїцинський кабінет мінїстрів і включивши в него Протопопова як мінїстра внутрішних справ, я вірив, що, збираю "змішане" мінїстерство з лїбералів і консерватистів, котре встрітить одобренє думської більшости.

Не треба забувати, що Протопопов був іменно тим чоловіком, котрий стояв на чолї российської парляментарної комісії виправляючої ся до Лондону, в Анґлїї.

Він свого часу виучував анґлїйські закони і був обзнакомлений з парляментарною системою правлїня.

Протопопов теж виступав з промовами в Лондонї і других містах Анґлїї від імени российського народа і державної Думи.

Бачучи те все, я надїяв ся, що він окаже ся на висотї свого нового покликаня.

Протопопов — зрадник.

Протопопов показав себе фалшивим лїбералом найнисшої Марки. Наколи тільки він почув власть в своїх руках, він забув про свій лїбералїзм. Замість поєднати правительства з Думою він викликав нову експльозію негодованя зі сторони депутатів. В тойже час починали ся обвинованя також і проти цариці, піддержуючої Протопопова.

Але як можна було обвиняти царицю за безпрінціпіяльність і політичну нечесність Протопопова?

Не тільки що я не знав про те, що Протопопов ренеґат і зрадник Росії, але й ніхто другий тоді не знав сего. Думські депутати не підозрівали того, а навіть його найгірші вороги не знали про се. Єсли би они про се знали, то Протопопов не міг би попасти в товариство предсідателя Державної Думи. Фактом є, що навіть наша союзниця Анґлія мала довірє до Протопопова і довіряла йому воєнні тайни.

Аж після мого зреченя ся престола я довідав ся правду про Протопопова. Аж після того я довідав ся, що воєнні тайни які приходили з Анґлії в Росію, були передавані Протопоповом німецьким аґентам на тайній конференції в шведській столици. За золото він продав Німцям свою душу і судьбу Росії.

Як же я міг се знати?

Я ніколи не був на однім місци. Деколи бував в Петроградї, прочий час на фронті. Я знав вже тоді, що в цїлій державі панує проти мене велике негодоване. Але я не знав, що таке-ж саме негодоване панує і в армії. Пізнійше я довідав ся, що в арміїї ворожнеча до мойого правительства ще більша чим в народї.

Я також переконав ся, що строгі міри помагають тільки збільшувати ненависть до мойого правительства.

Цар висміваний салдатами.

Всякий маючий ясну голову і очи розумів і видів, що в армії готовить ся повстанє.

Се було зрозуміло всїм, та тільки не моїм ґене-

ралам. Они були сліпі і не виділи що діялось довкруги них.

Вперше я довідав ся о відносинах салдатів до мене підчас одного перегляду війська на фронті.

Я був одітий в уніформ простого офіцира і мене проводжали всего два ґвардийські офіцири. Я підійшов до ґрупи салдатів, котрі стояли і розговорювали. Я поздоровив ся з ними. Скоро тільки они пізнали, що перед ними стоїть їх цар, они сейчас вистроїлись в ряд. Сказавши кілька слів я старав ся вже перейти до другої ґрупи салдатів, стоячої оподалїк, як знова я вчув кілька неприємних заміток і сміх на мою адресу.

Офіцири, що товаришили менї, попали на салну злість і витягнувши шаблї хотіли напасти на салдатів, але я здержав їх. Я не розсердив ся. Настрій мойого духа був на стільки пригноблений що я не в силї був сердити ся.

Ночю, вернувшись в головну кватиру, я дав розказ, щоби до мене привели тих жовнїрів з ґрупи, котрі мене висмівали. В ґрупі тій було около 50 мужа.

По упливі двох годин часу, передомною станули 4 салдати. Всї они були на погляд інтелїґентні люди. Поводили ся передомною свобідно і байдужно. На мої питаня вони менї, між иншим, розказали, що по приказі їх ґенерала оден з кождих 5 салдатів їх ґрупи був розстріляний сейчас після того випадку.

Ся кровава росправа менї не подобала ся.

На мій запит чому они мене так неприятно проводили, они відповіли, що не пізнали мене, вважаючи мене за звичайного офіцира, та що взагалї они царя не люблять. . .

Мушу признати ся, що їх пряма відповідь мене дуже потрясла. Менї було обидно, що нїхто мене не любить, навіть сї, котрі мене цїлком не знають. Одначе я був змішаний, чому в армії водить ся така нелюдська і звірська дисциплїна. Я сейчас казав усунути ґенерала, видавшого приказ розстріляти салдатів з ґрупи обидившої мене.

Цар безсильний проти ґенералів.

Але сейчас після того случилось щось таке, чого простий чоловік не міг би нїяк поняти. Слїдуючий випадок показав, що коли в армії видвигає ся питане о дисциплїнї, то і сам цар не має сили, а повинен підчиняти ся дисциплїнї.

Як тільки по армії рознесла ся чутка, що я усунув ґенерала, приказавшого розстріляти салдатів, серед офіцирів повстало невдоволене.

Зібравші ся відтак декотрі ґенерали виступили з заявою, що офіцир має право вбити салдата, але цар не повинен усувати офіцирів. Ґенерали обяснили менї, що мій поступок викличе анархію в армії. Крім того не належить ся увільняти ґенерала, який уходив за визначного стратеґіка.

Тодї тільки я зрозумів, що дисциплїна являє ся маскою жостокої тиранії, де офіцирам на все позволяє ся. Офіцир може розстріляти десять салдатів за зневагу імператора, сам-же імператор не має сили руководити дисциплїною.

Певно, я міг би все зробити, єслиби хотів нарушити офіцирську етику. Так, я міг се зробити, але

ніхто так не поступає. Армія — машина, котра робить після установленого шаблъону.

Одначе, від часу мойого з'удареня ся з ґенералами, я частїйше почав вмішувати ся до відносин офіцирів до салдатів. Я став посередником між молодшими офіцирами і їх начальством і між салдатами і їх старшими.

В мене були дві задачі. З одної сторони примирити народ з моїм правительством, з другої — примирити салдатів з офіцирами. В обох случаях я був проти "крутих мір", хотяй народ про се на знав, а если і знав, то не вірив.

Наслїдник чує як салдати клянуть його батька і матїр.

Одного разу случив ся випадок який сильно поділав на мене.

Случило ся се так:

Я часто брав свойого сина на боєвий фронт. Я хотїв, щоби мій син видїв і обзнакомив ся з житєм салдатів на полях. Мало того, я часто позволяв йому самому ходити поміж солдатами. Я бажав, щоби він був так демократичним, як і я.

Одного разу наслїдник вернув ся в штаб-кватиру розстроєний і засумований. Він навіть не міг говорити. Коли я спитав його, чому він так розстроєний, мій син розказав менї, що салдати клянуть мене. Але ще гірше було, коли в другий раз він прийшов заплаканий. Коли Алексій прийшов до себе, він розказав, що салдати дуже клянуть царицю, його матїр.

Наслїдник начав ставити менї питаня, котрі при-

вели мене до гніву і на котрі я не міг йому відповісти. Бож і яким чином я міг відповісти йому на запити, коли я сам як слїд не знав, за що они мене проклинають. Я не міг пояснити наслїдникови також, через що то многі рускі від початку війни стали ненавидїти його матїр. Інтересно замітити, що ненависть ся панувала в ріжних клясах населеня. Не тільки серед сїрої маси, але і серед інтелеґентів.

Певно, я знав в чім річ, але не міг-же я того говорити дитинї. Я дуже добре розумів, що єсли державна система лиха і народ чує себе угнетеним, то він ненавидить всїх стоячих у власти, а головно голову держави.

А мої противники в той-же час розпускали слухи, що я і кроку не можу ступити без наради з одною темною особою (Распутїн) і з ґрупою чорносотенцїв. По їх словам виходило, що в моїй палатї завсїгди знаходила ся ґрупа монахів і реакціонерів, котрі з мене очий не спускали.

Я покористаю ся тут случаєм, і розкажу всьому світови, через що виринула неприязнь зі сторони великої більшости російського народа до цариці, моєї жени.

Неприязнь народа до цариції була ще і перед війною, але підчас війни ся неприязнь виросла в ненависть.

Цариця не любила російського народу.

Я повинен замітити, одначе, що ся неприязнь була обопільна. Цариця також не в меншій степени відчувала неприязнь і ненависть до російського народу, але до сего були осібні причини.

Я зазначу тут факти, що відносять ся до тої обопільної неприязни, аби будучі історики могли таким чином оцінити се положенє річий і винести справедливий осуд.

Моя жена не є російського походженя. В її жилах тече німецька кров. Коли она приїхала до Петрограду, як моя жена, і стала потім царицею, вся моя рідня рішила, що она не може бути російською цар‹иц›ею, і проти неї начали ся інтриґи.

Се було в 1894 році. Коли моя жена прибула до Петрограду, она не знала російських звичаїв і не говорила по російськи. Все, що було мило і любо для нас, їй видавалось смішним і нелюбим.

Моя жена була тоді єще дуже молода. Їй було всего 22 роки.

Я одначе повинен замітити, що як тільки моя жена приїхала в російську столицю, она енерґічно взяла ся до виученя російської мови і напружила всї свої зусиля, щоби зрусифікувати себе.

Нераз она говорила менї, що бажає забути о своїм походженю. Она бажала, щоби все її житє було тїсно звязане із щастєм Росії.

Але кілько она не старала ся зрусифікувати себе, кілько она не старала ся показати, що она Росіянка, не помагало. Рідня моя ставила їй перешкоди на кождім кроці.

При кождій нагоді її обиджали. Безперечно, се робилось дуже тонко, але Александра Федоровна відчувала се. Не проходило тижня, щоби менї з тої причини не приходилось попадати в гнів. Кождий раз я потїшав її і старав ся змякшити некоректність моїх свояків.

Матїр царя вела кампанїю проти царицї.

Менї приходить ся на жаль замітити, що моя рідна матїр була найбільшим ворогом моеї жени. Я не хотів би вмішувати матїр в сю історію, але в імя вияснення правди, менї приходить ся се замітити. Се дуже важний факт, щоб його замовчати, так як моя матїр була провідником руху проти моеї жени.

Александра Федоровна від самого початку приняла всї міри до того, щоби не дійшло до відкритого з'удару з повдовівшою царицею. Нераз она промовчувала або вдавала, що не розуміе обиджень спрямованих проти неї. Она часто принимала все за жарт і ограничувала ся лагідністю. Але положене погіршалось з кождим днем. Ясно було, що вся моя рідня насолоджувалась муками моеї жени.

Я все те замічав і ледви міг контролювати себе, щоби здержати ся від кроку, на котрий я не рішав ся в спокійну годину.

Цар плаче разом з царицею.

Доходило до того, що жена моя много разів відходила до своеї комнати і плакала там, як мала дитина.

Одного разу она кинулась менї на шию і гірко розплакалась. Я тодї так жалів її, що менї самому слези покотились з очий.

Інтриґи-же моеї матери не переривали ся. Я видів, що їм кінця не буде. Причина тому була ся, що матїр моя і великі князї хотіли, щоби я рядив державою так, як они бажали і щоби я не прислухував

ся до нічиеї опінії. Особливо они не могли стерпіти коли я говорив о державних справах зі своею женою.

В сій борбі, про котру російський народ не знав, ми обое терпіли і тратили здоровле. В 1899 році борба ся еще більше заострилась. В тім році умер від чахотки мій брат Григорій, наслідник престола. Тоді у мене еще не було сина. Сей випадок причинив моїй жені ще більше горя.

Рідня докучала її і вказувала на те, чому она не родить наслідника. Як будь то би се було в її волі.

Мої своякн почали розбирати питане, хто повинен стати наслідником престола.

Брат мій Михаїл був любимцем всеї родини. Рідня була дуже лестливої опінії про него. Крім того у неї (рідні) були і другі причини, щоб Михаїл став наслідником. . . Нераз до мене приходили мої дяді, великі князі Павло і Николай, і офіціяльно і серіозно предкладали мені назначити Михаїла наслідником престола.

Моя рідня отверто заявила, що в виду того, що я не маю наслідника, вповні оправдано буде назначити Михаїла законним наслідником російського престола.

Відносно чести великого князя Михаїла я повинен однак замітити, що він особисто не брав ніякої участи в тих інтригах.

Се є факт. Я вірю, що все робилось без його згоди, а навіть без його відома.

В декотрих случаях моя рідня доводила мене до такого положеня, що я грозив їм арештом і тюрмою, если они будуть продовжати свою зловісну політику.

Цариця побоювалась що царя убють.

Моя жена була в смертельнім страху від їх поведеня. Она боялась за мене, думаючи, що моя рідня постарає ся усунути мене з їх дороги. Їй снились страшні сни, що мене хотять убити. Она завсїгди боялась, що мої дяді і стриєчні братя убють мене, а відтак проголосять цїлому сьвітови, що я умер натуральною смертию.

Наслїдком того она думала, що мої своякн не осмілять ся рішитись на такий крок, а просто скинуть мене з престола, проголошуючи мене фізично хорим або божевільним.

В заграничних часописях почали появляти ся статї за статями про мене. В них говорилось о моїй серіозній хоробі. В декотрих часописях і журналах говорилось, що моє умове положенє страшне і що знамениті специялїсти від нервових недуг признали у мене невилїчиму психічну хоробу.

Цїлком зрозуміло, що всї ті вісти, з початку до кінця були брехливі. Они були інспіровані звісними членами моєї родини.

Фактом є, що навіть в самій Росії поширювались про мене подібні слухи і що жерелом тих вістий були мої свояки.

Придворні скандали, обиди, боязнь, що рідня убє мене ізза полїтичних мотивів, і страх що на престолї засяде чужий чоловік, до того вплинули на мою жену, що она серіозно захорувала.

В Росії нема ані одного чоловіка, котрого можна би любити і котрому можна би звірити ся — говорила цариця.

Постепенно Александра Федоровна зачала не навидіти мою рідню і з бігом часу **стала ворогом всего российського народа.** Є се цілком оправдано, если зрозуміти психольоґічне положенє моєї жени.

Она приложила всї можливі для чоловіка з'усиля, щоби до неї відносились як до рівної, але її продовжали переслїдувати і обиджати. Зі своєї сторони, она нікого із моєї родини ніколи не обиджала.

Пізнійше її ненависть перемінилась в форму слабости. Она нераз говорила менї, що в Росії нема й одного чоловіка, котрого можна би любити і котрому можна звірити ся. Іноді ся слабість доходила до такого положеня, що она годинами лежала в постели і стогнала від болю.

Хто може заперечити і хто може мене обвинувачувати за те, що я благословив той час, коли я підписав акт відреченя від престола — обовязку, котрий причиняв менї тільки горя і стражданя, та довів мою жену до ненависти і не приніс ніякої користи для народу?

Між прочим, декотрі обвинувачували її в анґльоманстві, в той час, коли другі твердили, що цариця працює тільки в користь Німеччини. Вороги вказували, що в жилах моєї жени много німецької крови, і тому она не може бути вірна российським традиціям і российському народови.

Така історія о відносинах моєї жени до Росії.

До сего я можу тільки прибавити слїдуючу пра-

вду: Жена моя бажала бачити Росію щасливою і задоволеною. Одначе її перешкаджали на кождім кроці. Она була окружена найгіршими ворогами, котрі спричиняли її много лиха.

Одного разу моя жена предложила мені відказати ся від престола і виїхати в другий край. Се предложенє якраз випало в той час, коли она повинна була родити наслідника.

Другий раз она опять предложила мені оставити престол і поселити ся приватно в Лївадії.

Александра Федоровна просила дуже переконуючо, але я відказав ся се зробити. Тепер я глубоко жалую, що я не згодив ся на її заманчиве предложенє.

Мені не прийшлось би тепер бути в засланю і страдати від туги та мук.

Покінчивши з фактами, які визвали обопільну неприязнь між російським народом і моєю женою, я верну ся до дальшого представленя фактів загального політичного і історичного значіня в звязи з моїм відреченєм від престола.

На початку лютого 1917го року ворожнеча народа до мойого правительства почала проявляти ся дуже сильно. Я в той час щиро молив ся Богу, прохаючи Його післати мені досить мудрости, щоби спасти мій край від загрожуючої небезпеки.

Але правдоподібно то була воля Господня. Розклад Росії приближав ся бистрими кроками. Уступленє мойого нового міністра внутрішних справ, пана Покровского, мене дуже сильно огірчило і я вже

рішив був назначити його предсїдателем ради мінїстрів.

“Розведи ся з женою!”

Я кілька разів посилав за своїми ѵядями прохаючи їх о пораду; але услівя, які они для мене ставили були занадто жостокі і не до принятя.

Під одним тільки услївєм они годились помогчи менї словом і дїлом: розвестись з женою і заслати її в далеку країну. Як міг я згодити ся на таке жостоке домаганє? Она любить мене і завсїгди була моїм лїпшим товаришом і другом. По упливі десяти лїт она добровільно жила далеко від світа, щоби дати менї дїтий і виховала їх в найпростїйшім дусї.

Я нїколи не цїнив престола так високо, щоби згодив ся принести йому в жертву любов і відданість моеї жени і дїтий.

“Престол важнїйший всего на світї,” заявили мої свояки, — “нема нїчого більше святого, висшого і важнїйшого, чим корона. Ти повинен зробити все для спасеня престола”. Я відповів їм призирством.

Они вказували менї на факти з всесвітної історії, коли королї і імператори в інтересах престола, розводили ся зі своїми жінками. Тогож самого они домагали ся і від мене. Але я вважав себе недостаточно знаменитим, недостаточно великим, щоби довершити такого віроломства. Я жалую тільки за тим, що я не зрік ся престола в початку лютого.

“Вся правда.”

З кінцем лютого я видав приказ скликати оба законодатні тїла в тій надії, щоби в рядах їх членів

найти чоловіка, котрого я міг би назначити предсїдателем мінїстрів. До сего часу я здержував ся ввести мої наміри в житє, зажадати від Протопопова резиґнації.

Наслїдком того ожиданя, як всім звісно, показались роковини. Як показалось відтак, кріза в краю в той час вже сильно дозрівала, а між тим звіти Протопопова свідчили цілком противно.

Коли я сходив ся на наради зі своїми мінїстрами, чи будь се в Петроградї, чи на фронтї, я жадав, щоби мої помічники дивили ся на річи відкритими очима і поступали відповідно вимогам хвилї.

Одначе, коли кріза в Росії достигла вже майже найвисшого степеня, на радї з цїлим збором мінїстрів я заявив їм, що бажаю знати всю правду відносно положеня справ в державі. Я заявив їм, що в такий момент злочином є закривати очи на факти. Але правди я нїколи від них не міг довідати ся.

Я не знаю точно, що імечно робило ся в столици між послїдними днями лютого і тим днем, коли повстав бунт і народ виступив на улицю, але я відтак дізнав ся, що коли робітники демонстрували улицями столиці, то всюди проявляли ся незадоволеня з причини недостачі хлїба. Дума стала дуже ворожою до правительства, а мінїстри в моїм імени роспустили її.

Підроблений приказ до роспущеня Думи.

Я нїяким чином не був відвічальний за роспущене Думи, я нїкому не дав приказу роспустити її, одначе тим провідники партій в Думі не менче обвину-

вачували мене про се,, що я кинув їм визов, і тоді їх ненависть і нелюбов до мене дійшли до найвисшого степеня. Одначе члени Думи катеґорично відказались сповнити сей підроблений приказ і продовжали дальше свої засіданя.

Як всім звісно, ся сама Дума руководила отже революцією.

То були для мене гіркі дні! Кождого дня я годинами молив Бога, щоби він справив мене на правильну дорогу і щоби дав мені спромогу вірно і чесно сповнити свій обовязок зглядом вітчини. Про себе самого я не журив ся цілком. Я постійно писав жені з фронту, перестерігаючи її не зробити якого-небудь неосторожного кроку. Я завсігди бояв ся щоб она не зробила щось неосторожного, хочби навіть її заміри були благородні.

Одного разу з початком лютого, великий князь Михаїл сповістив мене, що моя жена вмішує ся занадто много в справи правительства, і що Александра Федоровна познакомилась з Протопоповом на якімсь-то зібраню в домі одного придворного. Я був зажурений. Я відповів йому, що моя жена не має нічого спільного зі справами правительства, і що она інтересує ся виключно тільки военними шпиталями.

Я часто записую в своїм дневнику подібні події, тому що мені дуже много разів, і зі всіх сторін, приходилось вислухувати скарги на мою жену. Я припускаю тепер, і майже ясно бачу, що єсли би я строго покарав першого чоловіка ,що зробив такого рода обвиновачене, то в тих бездільних болтунів не ввійшло би в моду користати ся добрим іменем моеї

жени для їх поганих цілий. Але я ніяк не міг рішити ся приняти строгі міри.

Іноді, підчас того траґічного часу, я призвав до себе Протопопова в головний штаб і велїв йому сказати менї всю правду, а також я питав його, хто йому позволив грозити роспущенєм Думі, а він мав сміліcть з невинною міною обяснити менї, що в конституцийній монархії мінїстри корони мають неограничене право користувати ся правами і титулами корони.

Мушу признатись, що нїколи в житю я не був так роздражнений. Протопопов, той так званий лїберал, мінїстер внутрішних справ по волї і милости корони і під її охороною, в друге жадає права оставити без роздумованя виражену волю його імператора! Єслиби то не було в такий критичний час, я приняв би все його обяснене, як глумливу шутку надімною.

Але мінїстер не шуткував; він говорив серіозно і положенє від того ставало ся єще гірше. Я заявив Протопопови з гнївом, що коли той час настане, ми оба будемо заперті в монастири. Моя погроза себто предсказане, тепер здійснилась.

Він був мінїстром по милости престола, на котрий він опирав ся, а коли той престол зістав зваленний народ не удостоїв його навіть монастирською келїєю. (Як звісно, Протопопов находить ся тепер в тюрмі).

Відозви салдатів визивали слези на його очах.

В той-же самий час я щодня отримував щирі відозви від салдатських делеґатів з фронту. Більша часть тих відозв була від салдатів, котрі лякаючись,

щоби їх ґенерали не дізнали ся про се, що они звертають ся безпосередно до мене з їх прозьбами, просили мене знищити їх прозьби по прочитаню.

Сї прозьби завсїгди визивали слези на моїх очах. Они менї доказували в них, що по крайній мірі, тисячі салдатів вважали мене за свого друга і знали, що я сам, хотяй номінально і самодержавний імператор над мілїонами російських людий, такий-же безсильний рядити справами, як і они.

Они знали, що на рівнї з ними, я був похожий на лодку, пущену в страшний вир розбурханих морських филь, котра скорше чи пізнїйше переверне ся вверхи дном і буде викинена на беріг, де і як судьбі подобає ся.

В той час я часто їздив на фронт до головного штабу. Я не так зарозумілий і не так глупий, щоби думати, що моя присутність на фронтї була вельми важна з военної точки погляду, хотяй я з великим заінтересованем слїдив за всїми рухами військ. Я не був відвічальний за програну анї директно, анї індиректно і не менї належала ся слава за побіди. Але моя постійна присутність на фронтї була необхідна з другої причини. Річ в тім, що дезертирства з армії були не минучі, але приходилось побоюватись, що сї дезертирства можуть прибрати епідемічний характер, що грозило серіозними наслїдками.

Моя присутність на фронтї також успокоююче ділала на погані гадки, які декотрі катеґорії салдатів відчували до своїх висших офіцирів.

Велика пошана, якою они були переняті до мене, і поблажливий вплив, який я вказував до висших офі-

цирів були власне тими причинами, котрі час від часу викликували невдоволенє в рядах армії.

Грізні тучі революції надходять.

Першого чи другого марта мене попросили вернути до Петрограду, де незадоволенє все більше розросталось.

Мої дочки благали мене, щоб я вернув ся до Петрограду на чолї з царською ґвардією. Они боялись насильства зі сторони товпи. Они упереджували мене що дня в телеґрамах, що они боять ся за своє житє.

Моя жена також звертала ся до мене з подібними прозьбами, благаючи мене вернути ся в столицю зі своєю ґвардією. Часописи часто говорили про ті отчаяні відозви моєї жени і дітий, як доказ того, що она намірялась здавити революцію силою оружія.

Знаючи настрій народа і розуміючи, що повстанє буде звернене безпосередно проти престола, моя жена і діти дуже були занепокоєні. Моя старша дочка писала менї, що приближають ся днї французької революції.

Але я не був тої думки. Я знав, що российський народ ооружив ся не проти мене та моєї родини, а проти того, що я представляв собою історично, а що в души і самий ненавидів. Вже в половинї 1916 р. родина моя була неспокійна і все просила мене держати в столици достаточний ґарнізон для її оборони. Я говорив і писав моїм дїтям дуже часто, що они тільки читали історію французької революції, але що они ніколи не студіювали її.

Я завсїгди старав ся дати їм до зрозуміня, що народ не бажає крови свойого монарха, навіть если

він його і не любить; що він підприйме насильні кроки тільки тоді, коли монарх стане обороняти свій престол, якии є ненависний народови.

Маючи се в виду, я видав роспоряджене всїй двірській ґвардії, офіцирам і державним урядникам, а також просив жену і дочок не оказувати найменшого супротивленя делеґації від народа чи від Думи.

Я видав також такого рода роспоряджене моїй жені, що єсли товпа силою вдре ся в дворець для грабежи, не ставати до оружної оборони.

Я не знаю з якою точностю мої роспорядженя були виповнені в дни революції, але ніхто не стане перечити той факт, що коли представителї Думи жадали входу в дворець, они не стрітили ніякого оружного супротивленя. Моя родина покірно повинувалась бажаню народа.

Лицемірство Протопопова.

Нарештї першого марта я рішив зречи ся престола і готовий був післати акт відреченя п. Родзянкови, предсїдателеви Думи, але сьому перешкодила ся обставина, що я був опять, в послїдний раз, обманений моїми мінїстрами.

Они постійно увіряли мене, що повстанє визиває ся членами Двора. Се увіренє робилось в тій цїли, щоби переконати мене не зрікати ся престола.

Одначе оден з моїх вірних стриєчних братів сповістив мене о всїй правдї і з найблагороднїйшою цїлию старав ся познакомити мене про дійсне положенє справ. Я дізнав ся, (на той раз се було правдою) — що повстанє (се було 5-го марта) підсичувало ся моїм правительством.

Його записка сповістила мене, що моє правитель

ство розмістило не менше трох сот машинових карабінів на просторі половини квадратової милї, на дахах домів, готелїв, на будинку адміралїції і тюрми і що було нанято 6.000 нових полїцийних аґентів, задача котрих була в тім, щоби в провокацийний спосіб викликати нечасне народне повстанє і відтак затопити його в крови.

Мій стриечний брат також дуже вказував на се, що правительство мало на думцї ще більше брудну цїль, коли бажало викликати такого рода повстанє. Покориставшись тим повстанем, сї члени мойого правительства, котрі ще давнїйше були в симпатії до наших заграничних ворогів, намірялись потім найти спосіб забрати до дому велику часть армії з фронту, для здавленя повстаня, і, коли наш фронт, таким чином ослабне, впустити Нїмців в край і заключити з ними ганебний для Росії мир. Я дрожав від тої думки.

Я цїлком припускав, що моє правительство може підготовити і визвати безпорядки для того, щоби мати причину завести репресії, утворити режім терору і постарати ся, таким чином, удержати народ в страху, але я нїколи не припускав, що оно спосібне допустити ся такої зради.

Семого чи осьмого марта я одержав відомість від моєї жени о тім, що тільки воєнний диктатор в силї спасти державний лад, котрий в противнім случаю впаде.

9-го, 10-го і 11-го марта я вперто приказував мойому правительству зрезиґнувати і вручити свої резиґнації Думі, котра відказалась розійтись. Мої прикази не були сповнені. Я думаю, що коли прийде час, в якім треба відвічати за се все, виновники будуть найдені.

Тринайцятого марта я назначив ґенерала Іванова военним диктатором, поручив йому взяти ситуацію в свої руки і, по заведеню порядку в столици, скликати державну Думу і підготовити мій поворот до Петрограду. В тім случаю я мав на думці відчитати перед народними представителями акт мойого зреченя ся престола і положити на них всю відвічальність з предложенем вибрати з поміж себе предсїдателя ради міністрів, котрий би користував ся довірєм широких народних мас.

Одначе випадки в столици йшли дуже бистрим темпом. Вже було за пізно. Ґенерал Іванов оказав ся вже навіть не в силї дібрати ся до столиці. Одиноко, що менї оставалось зробити, так ось приказати ґенералам, щоби они позволили приїхати до Головного Штабу всякій делеґації, котру Дума могла би забажати прислати.

Пятнайцятого марта около першої години, ґенерал Рузский сповістив мене, що думська делеґація, складаюча ся з двох членів, має скоро приїхати на фронт з цїлию предложити менї підписати акт зреченя ся российського престола, приготовленого Думою.

Я велїв ґенералови Рузскому облекшити проїзд думської делеґації в Псков, де в той час знаходив ся Головний Штаб, а сам взяв ся розважно перечитувати акт відреченя, котрий я сам приготовив скорше.

Я рішив приняти думську делеґацію в ваґонї царського поїзду. Принимаючи се рішенє, я мав на думці бути близько делеґатів в час їх прибутя на псковську стацію і стрітити ся з ними скорше, чим хто небудь з ґенералів довідав би ся про їх прибутє. Я лякав ся,

щоби денекотрі офіцири, віддані менї лично не перешкодили довершеню сего акту. Я знав, що коли акт відреченя буде здійсненим фактом, кождий російський патріот прийме його спокійно.

В ожиданю думської делеґації.

Не дивлячи ся на се, що моя особиста свита нераз настійчиво радила менї не принимати делеґації, я одначе рішив ждати її приїзду.

О десятій годинї в ночи мене повідомили, що поїзд, на котрім знаходились делеґати, зближає ся до стації. Я в той-же час приказав ґрафови Фредриксови післати офіцира до поїзду і супроводжати делеґацію до мойого ваґона.

Мої нерви були страшно напружені і я хотів пройти як можливо найскорше через сю церемонію. Я прочував, що єсли се страшне напруженє потреває ще через годину або дві, я не в силї буду видержати. Нервовий розстрій який душив мене в протягу послїдних майже двох тижнів, готовий був прорвати ся на верх.

Оставивши ґрафа Фредрикса для принятя делеґації, як раз кілька мінут до десятої години, я ввійшов в мій спальний ваґон в кінци поїзду молити Бога, щоб післав менї достаточно сили, щоби я міг видержати стрічу, як лицює хорошому російському горожанинови.

Стріча думської делеґації з царем.

Коли я вернув ся в ваґон, кілька мінут по десятій годині, я там застав пана Шульгина, пана Гучкова, ґрафа Фредрикса і другого ґенерала - адютанта.

Моя боязнь стрітити ся з тими двома представителями народа була визвана тим, що я думав, що они

в жостоких вираженях станутъ докоряти менї в тім, що я довів Росію до так страшного положеня.

Але коли я ввійшов в ваґон і побачив лиця тих двох панів, я прочував що менї нема чого бояти ся. Я вдруге почув себе бодрим і сильним. Я завважав, що в них умучені лиця, що їх одїж була дуже запорошена і що они також зраджують сильне духове напружене. Для мене стало цїлковито ясно, що они не були ворожо настроєні, і я свобідно віддихнув.

Коли я поздоровив ся з ними, я завважав, що они також напружували всї свої з'усиля здавити своє занепокоєнє. Я попросив їх усїсти за маленьким столиком, який стояв серед ваґона. Пан Гучков сїв рядом зі мною, панови Шульгину я вказав місце напроти, а мій адютант сїв недалеко від входу. Я хотїв, щоби ґенерал Рузский був присутним, отже хотїв вже післати за ним ґрафа Фредрикса, коли нараз він сам явив ся.

В протягу мінути або двох нїхто не відозвав ся анї словом. Се мовчанє стало сильно непокоїти мене. Я хотїв заговорити, але я чув, що я не в станї сказати й слова... Наконець я виговорив:

"Панове, я готовий вислухати бажаня Думи."

Менї хотїлось, щоби Шульгин заговорив перший бо менї здавало ся, що він дуже мягкий в вираженях і більше розсудний. Я чомусь то думав, що Гучков дуже різкий і горячий. Але Гучков заговорив перший.

Я не памятаю його вс[illegible] фрази, але він говорив мягко і спокійно. Се мене остаточно успокоїло. Коли я підняв очи, щоби подивити ся Гучкови в лице, я

замітив, що він говорить з опущеними на стіл очами, положив праву руку на стіл. Я був радий, що они також оказували не більше як чоловічі єства борючі ся з задачами, котрі всїх нас вертять, як в водовороті.

Гучков говорив довго, а моє поважанє до його благородности зросло, коли я замітив, що він анї одним словом не натякнув про минувше... І як я потім жалів над тим, що обвинувачував його в недостаточности любови! Він говорив тільки про теперішне положенє річий, вказуючи на се, яка катастрофа ожидає наш край, єсли не наступить безпроволочна переміна в полїтичнім строю.

Вкінци, він заявив, що державна Дума вважає благорозумним, щоби я зрік ся престола в користь мойого сина Алексїя, і додав, що реґентом його буде великий князь Михаїл.

Гучков все ще продовжав говорити а я і не думав його перивати, коли ґенерал Рузский наклонив ся до него і сказав йому тихо, що питанє о моїм зреченю ся в користь мойого сина вже рішене.

Одначе після того рішеня я ще много думав над тим питанем і рішив, що анї я, анї моя жена, не зможемо видержати тої розлуки, з нашим любим сином, котру нам предкладали. Я нїяк не міг погодити ся з думкою, що ми мусимо розлучити ся з ним. Бож і, крім того, яке право я маю рішати питанє, котре тичить ся щастя його матери і сестер?

Цар не може розстати ся з сином.

Я обяснив делеґатам, що чувства привязанности батька, матери і сестер перешкаджають менї згодити ся на їх предложенє. Я просив їх замінити, єсли можливо, наказ Думи і не розлучати мене з сином, але

в той-же час я був цілковито готовий пожертвувати моїм сином, єсли би Дума настоювала на тім.

Єще і тепер я не можу вдержати ся від сліз, коли пригадую собі, як оба, Гучков і Шульгин, порозуміли мене і згодились зі мною. В той же час они заявили, що они не були підготовлені до нового положеня діла і просили позволеня віддалити ся для обсудженя його.

Через пятнайцять мінут ґраф Фредрикс сповістив мене, що делеґати готові говорити зі мною. Їх попросили опять в ваґон, де они сповістили мене, що можуть взяти на себе відвічальність перед Думою за приняте зреченя ся в зміненій формі.

Гучков заявив менї, що Дума тільки передбачила прінціп мойого зреченя ся і що делеґація думає, що державна Дума не стане навязувати менї своєї волї, коли справа відносить ся батьківських чувств. Делеґати також згодили ся з моєю точкою погляду, що примусове відділене мойого сина від його матери і сестер визвало би в нїм ворожнечу проти Думи і по осягненю зрілого зросту се чувство до народа перешкаджало би пекованю згоди між будучим монархом і його підданими, котрих, наоборот, необхідно, треба розвивати.

Они також згодились зі мною, що з точки погляду закона було би неможливо для реґента приняти корону для передачі її опісля мойому синови і від його-же імени приняти присягу в вірности предложеній конституції. Они се, очевидно скорше забули приняти до відома. На тих услівях делеґація згодилась приняти моє зречене ся в користь великого князя Михаїла Александровича.

Зміст відреченя був змінений.

Після того я знова пійшов до моєї кімнати і еще раз переглянув маніфест о зреченю ся з престола котрий я передтим уложив і вернув ся до делеґатів з двома готовими екземплярами, написаними на машинці.

Я вручив оден екземпляр делеґатам і попросив їх провірити його з тим, котрий я буду читати. Коли я скінчив, делеґати зробили тільки одну поправку, а іменно, в кінци фрази: "ми завіщаємо братови нашому справи держави в повній і ненарушимій згоді з вибраними представителями від всего народа в законодатних тілах на основах, котрі будуть опреділені опісля національним збором". Они предложили се додати "і приняти в сїм присягу публично".

Зі своєї сторони я предложив, щоби поправна фраза, замість "і приняти в сїм присягу публично" звучала "і приняти ненарушиму присягу".

Коли редакція тої фрази в такому виду була принята, я приказав надрукувати три екземплярі, підписав їх і предложив те саме зробити ґрафови Фредриксови. Оден екземпляр був вручений делеґатам, другий ґенералови Рузскому, а третий я оставив в себе.

Було вже около півночи.

Подав друг другови руки, ми розпращались і остали ся хорошими приятелями.

Я почув, як великанський тягар зсунув ся з моїх плечий.

Коли комісія державної Думи одержавши акт мого відреченя ся престола і оставивши мою комнату

з всіми признаками дружелюбних водносин до мене лично, було вже далеко по півночи.

Ґенерал Рузский і мій вірний ґраф Фредрикс були глубоко потрясені тим випадком і просили позволеня остати ся зі мною на якийсь час, але я попросив їх оставити мене одного, так як я відчував сильне бажане остати ся самітним і передати ся молитві.

Бувший цар — на молитві.

З початку я горячо молив Бога, щоби моя рідня оминула межиусібну війну. Я лякав ся, що російський народ, непривикший до демократичних форм правліня, не зможе поправити державного житя Росії на перших початках. Я молив Бога дати Росії умного і чесного вожда, котрий би вивів її на правильну дорогу.

Я також молив Бога за цілість і добро для моеї жени і дітий. Знаючи про глубоку ненависть мойого брата Михаїла до моеї жени, я бояв ся, що з вступленем його на престол він прикаже мені розлучити ся з моею любою женою і дітьми. Случилоб ся се, борони Господи, я би не міг видержати навіть кілька місяців. Я би вмер з журби і роспуки.

До третої години рано, в страшній думці про се, я теребив свої мозки, поки не перевернув їх в безформну купу руїн.

Через непрозорий покров будуччого, проникав тільки оден ясний луч надії і як би се не оказувалось поганим, той луч сходив іменно звідти, звідки я його найменше міг сподівати ся. Сей світлий луч надії на людську справедливість до мене і моеї родини, мені здавалось, сходить іменно з між тих слоїв російського народа, котрі цілий час явно боролись з самодер-

жавним режімом — від революцийних і радикальних елементів держави. Їм я готовий був спокійно вручити мою судьбу і судьбу моєї дорогої сімї. І я не ошиб ся в своїм прочуваню.

Одиноким моїм бажанєм було — вернути ся як можно найскорше до своєї рідні.

Ґраф Фредрикс ввійшов до моєї кімнати і напирав на мене щоби я ліг спати. Він оповістив мені, що моїй жені і дітям не грозить жадна небезпека і що в державі потрохи зачинає успокоювати ся. Ся радісна вістка вернула мені бодрість; я був щасливий дізнати ся, що моя рідня не є в небезпеці. Ґраф Фредрикс мені також оповістив що він тільки щойно одержав вістку з Петрограду, що моя рідня находить ся в двірци під охороною революцийних салдатів і що она остане ся там до тих пор, поки державна Дума не рішить питаня, як поступити з ними.

Через цїлих 48 годин я цїлковито не спав; а за послїднї 3—4 тижнї я пересїчно спав не більше як три години в добу. Я на силу дібрав ся до мойого спального ваґона і, кинувшись на постіль моментально уснув, забув навіть вперед зняти свої черевики.

Напад в цїли забраня акту відреченя.

Не дивлячи ся на се, я скоро був збуджений ґрафом Фредриксом, котрий був страшно занепокоєний. На мій запит: "що сталось?" він менї сказав, що тільки й но отримав звістку про се, що якісь незвісні особи були напали на думську комісію, що везли акт відреченя до Петрограду і чи вдав ся той напад він ще не знає.

Я сейчас-же видобув оставшу ся в мене копію а-

кту, і велїв сейчас відтелеґрафувати державній Думі текст відреченя.

В мить пройшла в моїй голові думка, що напад заволодіти актом був зроблений моїми рідними, котрі противили ся мойому зреченю ся престола в користь Михаїла. Одначе я вірив, що раз народ познакомить ся з актом відреченя, він його прийме, а всякі інтриґи і злочинні напади зі сторони моєї родини вернути ся до власти будуть безуспішні.

Цар здіймає зі своєї груди імператорські ордени і реґалії.

Другого дня рано я попросив ґрафа Фредрикса вдатись до представителїв Нового Тимчасового Правительства і попросити позволеня для мене відвідати Головний Ґенеральний Штаб з цілию попращати ся з командантами і низшими офіцирами головного штабу.

Я одержав бажане позволенє, чим я був дуже вдоволений.

Я не був більше Всеросийським Імператором! Я зняв з своєї груди всї імператорські ордени і реґалії, я змінив царський костюм на уніформу кавказського капітана—мій найлюбійший костюм—і готовий вже був відправити ся в дорогу, але в друге я собі пригадав, що перед від'їздом менї було треба приготовити наказ, котрий менї хотїлось завіщати мойому приемникови.

* * *

16-го марта, о 9-тій годинї вечером, мій поїзд доїхав до стації, де находив ся Головний Штаб. Була холодна морозна ніч. Клаптї пушистого снїгу скоро падали з ясних небес і щезали на осліпляючо бі-

лім тлї, покриваючім поля на широкім просторі... Колись давнїйше сї падаючі і бистро щезаючі снїжинки не застановляли мене. Але в сю ніч они наводили на мене страшні думки. Я в них бачив іронїчний натяк на те, що і я цїлковито похожий до них... Я нагло па́даю зі своєї висоти і скоро правдоподібно щезну в загальнім водовороті житя, як одна з тих снїжинок... Менї зробилось сумно.

В дверях моєї кімнати я був встрічений ґрупою великих князїв. Не дивлячись на те, що я радий був їх бачити, они мене, одначе, мало інтересували. Я приїхав з цїлию попращати ся з моїм вірним і любимим Ґенеральним Штабом.

Бувший цар пращає ся з армією.

На плятформі ваґона я встрітив мойого вірного друга, головного команданта ґенерала Алексїева.

Під супроводом своєї свити я зійшов на плятформу стації де вистроївшись в оден ряд ждали мене всї ґенерали і полковники Головного Штабу.

Они прийшли попращатись зі мною, може, в послїдний раз. Се не була офіцияльна стріча царя. Єсли би їх не тягнула лична вірність і любов до мене, они могли би і не прийти. Але они прийшли... Они були менї вірні в сю хвилю мойого безграничного горя.

Я поздоровляв ся з ними, з кождим з них з окрема (їх було всего около 70 осіб). Я знав їх всїх, кождого по фамілії, з винятком одного офіцира, командуючого ними. Той офіцир був представителем Нового Тимчасового Правительства. Я його нїколи передше не стрічав.

"Як Ваше імя?" — спитав я його, протягаючи до него руку.

Офіцир очевидно сколотив ся; не відповідаючи на мій запит, він дивив ся на мене великими очима. Голос з ряду відповів за него: "Капітан Когеников!"

"Ви очевидно тільки недавно були назначені; я Вас ніколи передше не стрічав" — я замітив, стискаючи йому руку.

"Я приїхав із столиці, Ваше Величество" — звучала відповідь.

Він був приємний на вид чоловік, і по ярко-червоному бантику на його петлици я зрозумів, що він радикал.

Він сповістив мене, що має приказ з Петрограду супроводжати мене в моїй дорозї до столиці. Я сейчас виразив готовість віддати себе цілого в його розпоряджене. Але він відповів, що йому приказано не стісняти мене, а тільки супроводжати.

"Ваше Величество цілковито свобідні оставати ся певний час в Ставці, єсли того забажаєте. Менї поручено охороняти а не вести Вас" — замітив капітан Когеников успокоюючим любим голосом.

Я бажаю, щоби кождий російський горожанин знав, що моє пращане з офіцирами Ґенерального Штабу було найбільше приятельське і інтимне.

Ґенерали плачуть при пращаню з царем.

Поверховно, менї здавалось, я був досить спокійний, але внутрі я відчував якусь незнакому менї важку самоту. З одної сторони я був радий освободити ся від тяжкої державної відвічальности, а з другої — менї було болючо і обидно. Хвилї, які менї прийшлось пережити в послїдних кількох тижнях,

як видно, оставили глубокі черти на моїм лици, бо переходячи від одного офіцира до другого і стискаючи їм руки, я завважав, як они після зору, киненого на мене, переглядувались між собою і великі слези виступали в їх очах.

Я зрозумів, що се очевидно виражене мойого лиця, умученого і покритого глубокими зморщками, визиває жаль в душах тих неустрашимих і загартованих в бою воїнів. Я старав ся удержати внутрішний спокій і подавити в собі порив чувств, котрий в відповідну хвилю готовий був прорвати ся на верха.

Дібравшись до свойого ваґона, я дав повну волю своїм чувствам... Одинокою думкою, котра в той момент більш всего мучила мій мозок, була думка: "Чому то я не родив ся звичайним смертельником, мені би тоді не прийшлось піддавати ся такій аґонії«.

* * *

Слідуючого дня рано, два офіцири в супроводі мойого адютанта ввійшли в мій ваґон і попросили інтервенції зі мною. Се були бувші російські ґенерали, полонені Німцями, а відтак, 4-го марта, освободжені ними і відправлені назад до Росії. Їх місія в Росії була в тім, щоби робити рука в руку з моїми ворогами проти Росії.

Я, розуміесь, пізнавши їхню задачу, відказав ся від їх зрадницького предложеня, і скорше чим я вспів призвати свою сторожу щоби їх арештувати — они вспіли скрити ся.

Я приказав свойому адютантови сейчас донести о сім випадку капітанови Когеникови.

Підчас мойого снїданя случив ся випадок, котрий я хочу зазначити для будучих істориків Росії.

* * *

Я тільки-що був усїв за стіл, коли почув шум і гомін голосів. Я скоро переконав ся, що велика товпа народа находить ся недалеко від мойого вагона. Я став уважно прислухувати ся, стараючись зловити хоть кілька слів, але шум був так великий, що поєдинчих слів годї було дочути ся. Я рішив був продовжати своє снїданє, коли шум опять почав збільшати ся.

Я став підозрівати, що товпа з надвору недружелюбно настроєна проти мене; я оставив їдальню і справив ся в другий конець вагона. Заслони на вікнах вагонів були опущені і не мож було бачити, що діяло ся на дворі.

Товпа хоче росправити ся з бувшим царем.

Я став прислухувати ся окликам і погрозам, направленим на чиюсь адресу. Голоси сї з кождою мінутую роздавались все близше і близше, поки їх відгомін став роздавати ся з обох сторін вагона.

Вбігший до мойого вагона адютант сповістив мене, що близько вагона згуртувалась велика товпа ворожо настроєних салдатів. Він виразив сумнїв про те, чи капітан охрани буде в силї охоронити мене.

Я приказав йому не підпринимати нїчого такого, що могло би показати ся недостатком довіря з нашої сторони в авторітет і силу Нового Правительства, під охороною котрого ми вже в той час находились.

Я предложив адютантови вийти на площадку вагона і обявити зібравшій ся на дворі товпі, що єсли они бажають говорити з Николаєм Романовим, він вийде до них і готовий їх слухати, і єсли серед них находить ся хтонебуть, надїлений повномочіями но-

його Правительства, він готовий підчинити ся всякому розпоряджену без опору.

Товпа глумливо насміхає ся.

Появлене мойого адютанта на площаді і його просба говорити була встрічена насмішками, клятьбою і погрозами зі сторони товпи. Після того начали роздавати ся голоси: "Дайте йому говорити, дайте йому говорити!" Шум по трохи утих і адютант передав їм мої слова. Коротка бесїда мойого адютанта визвала новий вибух негодованя і руганя.

В слід за тим я почув грімкий голос виріжняючий ся з загального крику товпи. Хтось очевидно силував ся говорити. Постепенно шум став втихати і голос говорившого до товпи, повний і звучний, здавалось, міг бути учутий в небесах.

Я лихорадочно прислухував ся тому голосови, сходившому, здавалось, з висоти небес. Той голос і по нинїшний ще час відзиває ся приятним відгомоном в моїй памяти.

"Приятелї!" — говорив голос — "по що Вам мучити бідне чоловіческе єство? Ми відкрили тюрми, каторги і засланя! Ми освободили злодіїв, розбійників і грабіжників. Ми простили синови, що заколов свойого батька, простили синови, що задушив свою рідну матїр! Чому ми так поступили? Тому, приятелї, що ми віримо, що не они одинокі були винуваті в їх злочинах, а більш всего система правлїня, котра виховала їх на злочинців.

Чому же ми повинні відказати сему чоловікови в милосердію і прощеню, котре ми дали чоловікови, убившому свойого рідного батька?"

Моя дорога Росія! Істиний дух мойого народа

наконець заговорив в тобі! Слези любови рясно скачувались по моїх зморщених щоках...

Николай Романов в слезах.

Я не міг довше здержувати свої напружені нерви і дав волю своїм чувствам... Я гірко плакав.

Товпа з надвору, очевидно, розійшлась і її шуму не чути було більше.

Коли я осаджусь на своїм новім місци житя, котре мені буде призначене Новим Народним Правительством, я постараюсь той российський дух, виражений в словах тільки що звертавшого ся до товпи незвісного мені оратора, той дійсно - российський дух я постараюсь увіковічнити в гимні, котрий я посвячу "Будучій Росії". (Бувший цар, говорять, великий любимець музики, і володіє знаменитим тенором).

По сніданю я відїхав до дому, котрий служив місцем моєї резиденції підчас мойого побуту в Ставці.

В кілька днів пізнійше, я зробив прогульку по місті в відкритім еквіпажі, в товаристві моєї матери. І як то було мені приятно бути витаним простим горожанином і надекуди милими старушками, з поморщеними, старечими лицями по яких, при встрічі зі мною, скачувались слези... Встрічавші ся на улицях салдати віддавали честь. На той раз се віддане чести не носило більше державного офіціяльного характеру, а було добровільним вираженем пошани з їх сторони.

Під вечер я опять переїзджав ся по улицях міста і з задивованем приглядав ся великій скількости червоних прапорів повівавших з вікон і з дахів домів. Переїзджаючи по при оден із тих великих прапорів, я віддав честь, як бувало завсїгди робив по відноше-

нію до національного прапора, і був потрясений несподіваним вибухом оплесків роздавших ся зі сторони зібраного на улици народа.

Я спитав капітана Когеникова представляючого Нове Правительство в зносинах зі мною, чи не було би можливим продовжити мій побут в Ставції ще якийсь час. Він опять був дуже ласкавий і заявив, щоби я оставав ся в місті ще скілька днів. Моїй матери він також позволив остати ся на той час зі мною.

Ніколи в своїм житю я не мав такого вдоволеня зі своїх автомобільних прогульок, як через тих кілька днів. Проїзджаючи ся по улицях того малого міста я встрічав тільки добродушні і любі відносини до себе зі сторони горожан. Ніякої неприязни ані ворожнечі більше не відчувалось. Я був щасливий замітити факт, що російський народ був справедливий і любий в відносинах до його бувшого царя.

"Товаришови Николаєви Романовому".

Одного разу, в оден із слідуючих днів мойого побуту в Ставції, підчас моеї прогульки в товаристві моеї матери Марії Федоровни, я завважав на одній із улиць молоду селянську дівчинку, біжучу в напрямі до мойого автомобіля. Я приказав шоферови припинитись. Дівчина була літ 16 — 18 і держала в своїй руці великий букет цьвітів. Она ловко підскочила на бокову площадку автомобіля і подаючи мені букет сказала: "Товаришови Николаєви Романовому!" і відтак добавила: "Нехай жиє товариш Николай Романов!"

Она була обвита в великий червоний прапор і вся сіяла. Інтузіязм і благородність душі дівчини глубоко тронули мою матір, котра бистро піднеслась

зі свойого місця, хватила дївчину і горячо притискаючи її до своєї груди, кріпко поцїлувала.

Слїдуючого дня в товаристві тільки моєї матери я пішов до церкви на утрене. Невеличка церква була переповнена офіцирами і салдатами. Відправляючий утрене сьвященник, очевидно, не ожидав мене. Я не думав що своєю появою приведу до занепокоєня священника або молячих ся.

Завсїгди, до послїдних кількох днїв, було звичаєм церкви для священника відмовити першу молитву за здоровлє царя, цариці, наслїдника, всего царського дому і найблизших свояків царя.

Другá молитва була за Святійший Синод і преосвящених; відтак, в третій молитві просилось благословеня небес на салдатів і матрозів російської армії і фльоти і на всїх благовірних християн. А вкінци, як всїм віруючим російським звісно, священник звичайно по найбільшій части молить всевишнього за себе, за своїх близьких і дорогих рідних і знакомих.

Я думкою молив Бога, щоби Він нарозумив священника змінити форму молитв згідно новому положеню річий і поміг йому достойним чином вийти з не мало трудного положеня.

Бог вислухав мою молитву.

Я надїюсь, що російські історики зазначуть той важний факт, аби будуче поколїнє знало як умно і достойно російський священник вийшов з трудного положеня, счиненого присутністю в церкві бувшого царя. Російська церква в той день, в особі того священника, офіціяльно признала акт мойого відреченя від російського престола.

Священник тихо, але ясно произніс слідуючу молитву:

“Нехай Господь Всевишній і всемогучий благословить російську державу, та нехай нагородить божественною мудростю тих, в чиї руки судьбу нашу і житє Він вручив.”

Звертаючись відтак до молячих ся він продовжав:

»І нехай благословить Господь Бог Николая Романова, Александру Федоровну, Марію і Алексія Романових.”

Николай Романов на мітінґу офіцирів і представителів салдатів.

З Головного Штабу, я одержав позволенє відїхати до моеї рідні в Царське Село. Перед відїздом мене відвідала депутація від офіцирів Головного Штабу, котрі просили мене від імени офіцирів і салдатів, сказати працальне слово на їх зібраню, котре повинно було відбути ся в однім з мійських галь.

Я ніколи в своїм житю не був так щасливий, як в той момент. Я відповів депутації, що з найбільшим вдоволенем приймаю їх запрошенє і що момент коли я буду серед них, не як цар, а в роді звичайного горожанина, буде найсвітлійшим і щасливим в моїм житю.

Було около 11-тої години в ночи, коли я ввійшов до галї зібраня. В дверях мене встрітили великі князї Серґій, Борис і Александер, котрі проводили мене до естради. В галї находилось около 400 штабових офіцирів і більше чим 150 салдатів, представителїв ріжних салдатських орґанізацій і комітетів.

Не вспів я поздоровити ся з ними, як, вистроїв-

шись в оден ряд, они стали проходити попри мене, що дало мені змогу подати руку кождому з присутних.

Після того я звернув ся з мовою до салдатів, оден із котрих відповів мені кількома словами, а сі слова, мені здає ся, ніколи не забудуть ся в моїй памяти. Між прочим він сказав, приблизно, слїдуюче:

“Товариш і горожанин Николай Романов! Ви приготовляєтесь скоро покинути нас не як цар, але як горожанин і як отець; ми Вас поважаємо, любимо і віримо Вам. В послїдні днї Вашого царствованя Ви з успіхом відкинули всї обвинуваченя зібрані проти Вас. В послїдних кількох днях Ви показались нам в Вашім дїйснім благороднім світлї; світлї, яке було закрите від нашого зору чорною тїнню нашого, тепер на щастє звалившого ся державного строю. Горожанин Николай Романов! Ми єще раз витаємо Вас і бажаємо Вам щасливої дороги”...

Я вважаю сї слова більшою честю для мене, чим всї медалї і відзнаки, які так довго украшали мою грудь.

Нї, я не був ненавидженим своїми підданими!

На самім дїлї се була церемонїя розлуки, але я чув себе, як в празник коронованя. Слова священника в церкві були виголошені з глубини серця; салдат говорив просто, щиро і правдиво — без поліцая за його плечима.

Не вжеж правдивий хронїкар фактів стане після сего твердити, що я був ненавидженим своїми підданими? Они ненавиділи не мене; они ненавиділи мою корону! Они ненавиділи тільки корону і престол,

і раз я лишив корону і престол — они ні в чім мене більше не обвинувачують.

Яку несправедливість терпів народ, щоби і я не страдав від неї разом з ним?

Мені хотілось відповісти на промову салдата, але пройшла мінута чи дві, заки я зміг промовити слово. Я завмер в якійсь приятній екстазі.

Що я міг їм сказати? Відтак, несподівано, я заговорив. Не памятаю, про що іменно я говорив. Я був захвачений якимсь висшим насолодженєм і так глубоко тронутий, що слези щастя стали скачувати ся по моїх лицях.

Я благодарив їх за їх щирі слова і наказував їм, вернувшись до своїх товаришів в бараки, передати їм від мойого імени, щоби вірою і правдою служили они Новому Правительству і по геройськи боролись з лицемірним ворогом так довго поки не проженуть його з границь святої російської землї.

"Я наче присутним на похороні царя Николая II-го."

Я відтак намірив звернути ся з промовою до всіх зібраних. Але моментально думка пронеслась в моїй голові, що моє положенє на сім зібраню незвичайно оригінальне. Я забираюсь виголосити своє власне надгробне слово... Я наче присутний на похороні царя Николая II-го...

Ось уривок з моеї промови:

"Підчиняючись волї Бога і по свойому власному бажаню, я зрікаю ся престола і державні обовязки передаю в руки мойого брата Михаїла Александровича, і горячо молю Бога помогчи йому в тяжкій і відвічальній справі служеня народови."

Моя промова в друге була перервана звуком чо-

гось упавшого. Молодий офіцир Ґенерального Штабу упав в обморок. Менї було жалко відчувати що моє положене перед тими офіцирами і салдатами було, очевидно, вельми жалісне.

Сильний чоловік рідко коли буває розбурханий, єсли тільки жаль і співчутє опановує його.

Я начав був продовжати свою промову, коли другий офіцир не видержав і повалив ся на пів.

Я шептав молитву, прохаючи Бога дати менї силу видержати до кінця.

Я зробив ще одну пробу продовжати свою промову, коли з другого кінця галї роздали ся гістеричні стони єще одного офіцира. Його підхватили під руки і вивели з галї, лякаючись, що гістерія може охватити оставших офіцирів, бо ми всї глубоко відчували всю остроту болю розриву наших, роками установивших ся, відносин.

Бог вислухав мою молитву і дав менї сили закінчити свою промову без дальших перешкод.

Коли я скінчив, ґенерал Алексієв встав і відповів на мою промову в зворушаючих повних любови і вірности словах. Його мова була повна глубоких думок. Анї словом не згадаючи про минуче, він рисував будучу Росію великою і щасливою, де всї народи живуть в спокою і згодї і де панує справедливість і порядок.

Я був щасливий, коли переконав ся, що сї люди все ще люблять мене.

Я відправив ся в дорогу. Скоро я буду серед моєї дорогоїріднї.

Нехай благословить Господь Росію і нехай охоронить Він її правителїв на віки віків!

Николай Романов.

АКТ ВІДРЕЧЕНЯ НИКОЛАЯ II. ВІД РОСИЙСЬКОГО ПРЕСТОЛА В КОРИСТЬ КНЯЗЯ МИХАІЛА АЛЕКСАНДРОВИЧА.

В дні великої борби з внішним ворогом, стремлячим майже три роки покорити нашу Вітчину, Господу Богу угодне було зіслати на Росію тяжкі випадки. Начавші ся внутрішні народні невдоволеня грозять нуждами відбити ся на дальшім веденю завзятої війни. Судьба Росії, честь нашої геройської армії, добро народа, вся будуччина нашої дорогої вітчини вимагає доведеня війни до побідного кінця. Жостокий ворог напружує послідні сили і вже близько той час, коли наша хоробра армія, разом зі славними нашими союзниками зможе вкінци зломити ворога. А сї рішаючі дні в житю Росії вважаємо довгом совісти облекшити нашому народови тісне з'єднанє і злучене всїх сил народних, для скорійшого доверщеня побіди і, в згоді з державною Думою, признали ми за добро відречи ся престола російської держави і зняти з себе верховну власть.

Не бажаючи розстатись з нашим любим сином, Ми передали наше наслїдство братови нашому Великому Князеви Михаїлу Александровичу і благословляємо його на вступлене на престол держави російської.

Бажаємо нашому братови правити державними справами в повній і ненарушимій єдности з представителями народа в законодатних тілах на тих основах, які будуть ними установлені.

В імя горячо любимої вітчини взиваємо всїх вірних синів Вітчини до сповненя свойого святого обовязку перед ним, повинованєм цареви в тяжкий час всенародних випадків і помогчи йому, разом з представителями народа вивести російську державу на дорогу побіди, добра і слави.

Нехай поможе Господь Бог Росії!

Під сим власною рукою Його Величества підписано:

»НИКОЛАЙ«.

Місто Псков,

2-го Марта, 15 ч. 5 м. (3 година в ночи), 1917 р.

Мінїстер Царського Двора,

Ґен. адютант ГРАФ ФРЕДРИКС.

Нові збірники ріжних танців.

1. **НОВИЙ ЗБІРНИК 65 РІЖНИХ ТАНЦІВ,** українських і других націй, як українські козачки, польки, танці російські, еврейські, болгарські, мадярські чардаші і много инших — на скрипку, мандоліну, корнет і клярнет. — Ціна 60ц

2. **ЧУДОВИЙ ЗБІРНИК 300 КАВАЛКІВ РІЖНОРОДНИХ ПІСЕНЬ І ТАНЦІВ** українських і других націй, як польки, коломийки, вальці, танці польські, еврейські, болгарські, румунські, мадяроські, угорські чардаші і много инших — на скрипку, корнет, мандоліну Ціна 1.60

ДО НАБУТЯ Є ТАКОЖ:

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ.

„Де ти бродиш моя доле“

Дует для тенора і барітона з акомпліментом пяна.
У великім форматі. — Ціна 40ц

Ф. КОЛЕССА.

„ВУЛИЦЯ”

на хор мішаний, мужеський і сольо.
У великім форматі. — Ціна 75ц

Наша Дума.

Українсько-Руські народні пісні для хору.
Накладом Руської Книгарні. — Ціна 1.50

Школа на скрипку

Самоучитель в українській мові. Найлекший спосіб вивчити ся самому грати на скрипці без помочи учителя. — Ціна .. 1.50

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St. Winnipeg, Man.

Найновійший і найпрактичнійший

Русько-Англійський
ЛИСТІВНИК

або підручник до писаня листів в обох язиках — руським і англійським — в справах промислових, торговельних і т. ин.

Із залученем взірців ріжних урядових письм, приписів почтових правил етикети (товариських приписів) щоден ного житя, контрактів, оголошень, векслів (нотів), правних приписів, що до видаваня векслів (нотів), приповідок і діялектів (наріча) руських, англійських і т .п.

Отсей підручник є призначений особливо для ужитку в Канаді і Спол. Дер жавах Півн. Америки застосований до потреб і условин їх житя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в переписці (в писаню листів до Англійців і на відворот). Уложив М. Б. Ясенівський. Сторін 288. Ціна одного примірника ....75 ц.

В оправі коштує $1.00

Пишіть по катальоґ книжок і музичних інструментів на адресу:

Ruska Knyharnia

848-850 Main St. Winnipeg, Can.

Нові збірники ріжних танців.

1. НОВИЙ ЗБІРНИК 65 РІЖНИХ ТАНЦІВ, українських і других націй, як українські козачки, польки, танці російські, еврейські, болгарські, мадярські чардаші і много инших — на скрипку, мандоліну, корнет і кларнет. — Ціна 60ц

2. ЧУДОВИЙ ЗБІРНИК 300 КАВАЛКІВ РІЖНОРОДНИХ ПІСЕНЬ І ТАНЦІВ українських і других націй, як польки, коломийки, вальці, танці польські, еврейські, болгарські, румунські, мадяроські, угорські чардаші і много инших — на скрипку, корнет, мандоліну. Ціна 1.60

ДО НАБУТЯ Є ТАКОЖ:

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ.

„Де ти бродиш моя доле“

Дует для тенора і барітона з акомпліяментом пяна.

У великім форматі. — Ціна 40ц

Ф. КОЛЕССА.

„ВУЛИЦЯ”

на хор мішаний, мужеський і сольо.

У великім форматі. — Ціна 75ц

Наша Дума.

Українсько-Руські народні пісні для хору.

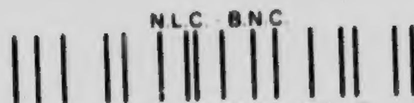
Накладом Руської Книгарні. — Ціна 1.50

Школа на скрипку

Самоучитель в українській мові. Найлекший спосіб вивчити ся самому грати на скрипці без помочи учителя. — Ціна .. 1.50

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St. Winnipeg, Man.

Найновійший і найпрактичнійший

Русько-Англійський ЛИСТІВНИК

або підручник до писаня листів в обох язиках — руськім і англійськім — в справах промислових, торговельних і т. ин.

Із залученим взірців ріжних урядових письм, приписів почтових правил етикети (товариських приписів) щоденного житя, контрактів, оголошень, векслів (нотів), правних приписів, що до видаваня векслів (нотів), приповідок і діялектів (наріча) руських, англійських і т .п.

Отсей підручник є призначений особливо для ужитку в Канаді і Спол. Державах Півн. Америки застосований до потреб і условин їх житя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в переписці (в писаню листів до Англійців і на відворот). Уложив М. Б. Ясенівський. Сторін 288. Ціна одного примірника ....75 ц.

В оправі коштує $1.00

Пишіть по катальоґ книжок і музичних інструментів на адресу:

Ruska Knyharnia

848-850 Main St. Winnipeg, Can.

